

VEKOVNICI, „REKVIJEM“: VELES VIA LESKOVAC

Večnost koja obuhvata sve pojedinačne trenutke – koji su nekad bili ili će tek biti – ne bi bila večnost kad bi odnekle počinjala i negde se završavala. Ono što se rađa i umire ne može biti večno. Stoga, da bi započeli svoje postojanje na ovom svetu, koje se ne mora nužno završiti, vekovnici se prvo moraju roditi. Poznati srpski strip-serijal *Vekovnici*, čije simbolično „rođenje“ beležimo pre „đavoljih“ 13 godina, nije izuzetak u tom pogledu. Kao rezultat kreativnosti neumornog strip-scenariste i organizatora Balkanske smotre mladih Marka Stojanovića, strip-autora iz Leskovca, ovaj najemblematičniji savremeni (ili pak svevremeni) srpski strip-serijal debituje na stranama beogradskog „Politikinog Zabavnika“ u aprilu 2007. godine (br. 2881–2884). Prvu epizodu s nazivom „Rekvijem“, koja je iste te godine izdata i kao album (30. septembra), Stojanović radi u tandemu s ilustratorom Srđanom Nikolićem Pekom, takođe iz Leskovca. A od tada pa do danas, čitava armija ilustratora iz cele bivše SFRJ i šire učestvovala je u stvaranju (s)likovne komponente *Vekovnika*, čiji je broj, čudno ali istinito, veći od 100.

F. Andronik, M. Vicanović, D. Dupanović, M. Slipčević, E. Čišić (Bosna i Hercegovina), D. Atanasov, I. Berov, A. Vačkov, P. Gelev, I. Koritarev, P. Stanimirov, R. Čaušev (Bugarska), M. Dimitrievski, I. Jovčevski, D. Mihailov, A. Sotirovski (Makedonija), A. Barbu (Rumunija), I. Sitar (Slovenija), D. Aleksić, S. Banović, A. Gajić, B. Grbić, M. Jovanović, D. Kovačević, D. Paunović, D. Perović, V. Radovanović, Z. Tucić, T. Čelanović, M. Čolak, I. Šainović (Srbija), I. Svorcina, G. Sudžuka, D. Talajić (Hrvatska) i O. Miždalo (Crna Gora) – samo su mali deo imena uključenih u stvaranje vizuelnog sveta *Vekovnika*, čime ovaj serijal obeležava jedno važno doba ne samo leskovačkog i srpskog, već i balkanskog stripa. Ujedno, obezbedivši svoje mesto u stripskoj večnosti na ovim prostorima (pored tri albuma iz podserije „Beskrvni“, kao i dosad objavljenih desetak skečbuka), iz ove serije do početka 2019. godine u Srbiji je objavljeno ukupno deset zasebnih albuma (devet sa oznakom od jedan do devet i jedan nulti broj).¹ I baš tada, kad ništa nije ukazivalo na to da priča neće nastaviti u dotadašnjem smeru – prema epilogu, serija se pretvorila u svojevrsni urobor (simbol večnosti, zmija koja grize svoj rep). Neočekivano se okrenula za 180 stepeni, čime je u tom vremenu poslednji strip-album postao prvi, a prvi – poslednji.

Na 12. godišnjicu objavljivanja prve epizode *Vekovnika*, koju je ilustrovao Srđan Nikolić, dogodio se mali kuriozitet, veoma redak čak i u svetskim razmerima. Nacrtna po istom Stojanovićevom scenariju, ovog puta od ilustratora Marka Nikolića i Dejana Nenadova, ova epizoda je doživela rimejk (pokazujući da, osim što se rađaju, vekovnici ponekad znaju i da

¹ U međuvremenu, u drugoj polovini 2019. godine, u Srbiji je objavljen još jedan album, „Baron i teror“, označen kao deseti.

se preporode). Otprilike u isto vreme, taj drugi, ponovno stvoreni strip „Rekvijem“, bio je objavljen u hrvatskom časopisu „Strip revija Večernjeg lista“, u brojevima 67 i 68 (mart, april 2019), i u obliku albuma u Rumuniji (promovisan 6. aprila 2019) od izdavača „AH, BD“, a nešto kasnije i u južnom susedu Srbije – u Makedoniji. Sastavljen pod dirigentskom palicom urednika i prevodioca (sa srpskog na makedonski) Vaneta Trajkova (kao i supervizora iz senke, Marka Stojanovića), makedonsko izdanje „Rekvijema“ objavljeno je sredinom juna 2019. godine.² Poput rumunskog, reč je o albumskom izdanju koje je, za razliku od hrvatskog (koje je kolorisao Aljoša Tomić), štampano u crno-beloj tehnici. Od ostalih tehničkih podataka, ova publikacija je u mekom povezu (kartonske korice sa sjajnom plastifikacijom), štampana na visokokvalitetnom kunstdruk papiru u skraćenom A4 formatu i na ukupno 52 strane (bez korica). A njen izdavač je Strip centar Makedonije sa sedištem u Velesu, koji je čak i u trenutno relativno povoljnijoj situaciji (pored „Templum“ i stripoizdavaštva „Strip kvadrat“ i „Bunker“) jedan od retkih makedonskih izdavača stvaralaštva iz devete umetnosti.

Primarni ilustrator novog izdanja „Vekovnici: I – Rekvijem“ je Marko Nikolić, rođen 1989. godine u Lebanu. Kao dobitnik diplome za najboljeg debitanta i nagrade za najboljeg crtača, 8. i 15. Balkanske smotre mladih strip-autora u Leskovcu, kao i s obzirom na radni angažman (četiri objavljena strip-albuma *Space Reich*) koji ima u „Soleilu“ (Soleil), francuskom stripskom gigantu, on je nesumnjivo jedna od najsajnijih mladih zvezda na srpskom strip-nebu, čije vreme tek dolazi. U prilog tome glasno govori i svih 45 tabli „Rekvijema“ koje je vešto ilustrovao. Ilustrator ostalih pet tabli od ukupno 50, čiji sadržaj su reminiscencije, jeste Dejan Nenadov, rođen 1966. godine u Novom Sadu. O ilustratorskom kvalitetu ovog istaknutog srpskog strip-autora (o kojem se ne mora puno pisati) pored dugogodišnjeg iskustva dodatno svedoče: Prva nagrada na konkursu „Vidici“ – „Ju strip magazin“ (1984), Nagrada za najboljeg mladog autora osvojena u Vinkovcima, kao i ona za najbolju ilustraciju, dodeljena na 12. Međunarodnom salonu „Vizant“ održanom 5. oktobra 2010. godine u Prilepu.

Zajedno s Nikolićem, Nenadovim i scenaristom Stojanovićem, u realizaciju novog „Rekvijema“ uključen je i Dan Janoš, rođen 1982. godine u Temišvaru, Rumuniji. Makedonskim ljubiteljima devete umetnosti ovaj rumunski autor sa međunarodnom karijerom poznat je kao osvajač prvog mesta (zajedno sa M. Stojanovićem i A. Tomićem) na 13. Međunarodnom salonu stripa – Veles 2015, a njegova zasluga su „sfumato“ ilustracije postavljene na naslovne strane albuma objavljenih u Rumuniji i Makedoniji. Po mom ukusu (s obzirom na to da su sve ilustracije koje ulepšavaju korice dosad objavljenih brojeva *Vekovnika* na zavidnom nivou), upravo ona postavljena na makedonsko izdanje spada u najlepše tri. Za one koji smatraju da je latinica (vizuelno) superiornije pismo, ćirilčni logotip ovog izdanja je čvrst dokaz da to baš i nije tačno. Njen tvorac, isto kao i originalnog latiničnog logotipa, jeste poznati srpski strip-autor Aleksa Gajić koji je, pored brojnih drugih nagrada, dobitnik gran-prija (zajedno sa M. Stojanovićem) na 16. Međunarodnom salonu stripa – Veles 2018.

Uostalom, ne samo naslovna strana, već i celokupno grafičko oblikovanje „Rekvijema“ objavljeno u Makedoniji dostojno je umetničke vrednosti stripa. Možda je nekima, koji su

² Konačna verzija izdanja je poslata u štampariju 24. maja (unutrašnjost), tj. 5. juna (korigirano), a izdanje je promovisano u periodu 16–18. juna 2019. godine.

već imali priliku da drže u rukama ovo izdanje, ovakva izjava zazvučala kao vlastito besramno hvaljenje. Da, tačno je da sam ja njegov grafički urednik, ali je takođe tačno da sam, umesto da izmišljam toplu vodu, dizajn zasnovao na originalnom oblikovanju i konceptu srpskog albuma *Vekovnici*, Milana Antanasijevića (koji je ujedno i kolorista prve verzije „Rekvijema“). Pa, s obzirom na to, pohvale u najvećoj meri idu njemu, a moja zasluga (vođen filozofijom: dobra tradicija se treba poštovati, a ono što nije pokvareno ne treba se popravljati) jeste samo trud da sve stvari budu „pod konac“. Ni sa tehničkog stanovišta „Rekvijem“ na makedonskom ne zaostaje za albumskim izdanjima *Vekovnika* objavljenim u Srbiji (za šta su zaslužni ljudi iz skopske štamparije „Propoint“). I kvalitet je zaista na svetskom nivou. Zadnje pomenuto je jednako pravom podvigu ukoliko se zna skromni, jedva dovoljan budžet koji je imao izdavač SCM – Veles, obezbeđen zahvaljujući Ministarstvu kulture Republike Makedonije u okviru godišnjeg programa za ostvarivanje nacionalnog interesa u kulturi za 2019. godinu.

Koliko god da loše zvuči u odnosu na dobro poznato gostoprimstvo i velikodušnost mog naroda, i bez obzira na to koliko kvalitetna bila neka dela, kao makedonski državljanin i poreski obveznik oduvek sam bio protiv finansiranja stranaca iz makedonskog državnog budžeta. Ali, kako svako pravilo ima izuzetak, tako je i u ovom slučaju. Neki bi pomislili da je to zbog Kraljevića Marka, lika iz folkloras zasnovanog na srednjovekovnom vladaru sa sedištem u današnjoj jugozapadnoj Makedoniji (Prilep), koji je jedan od protagonista ovog strip-albuma. I oni bi bili samo delimično u pravu, jer se razlog primarno treba tražiti u onom drugom Marku. Nemojte me razumeti pogrešno, Marko Stojanović, scenarista „Vekovnika: I – Rekvijem“ i idejni tvorac celog serijala, ni po rođenju, ni po geografskom poreklu nema nikakve veze sa Makedonijom. Isto kao što sam i sam „born and raised“ Makedonac, on je rođen, živi i radi u srpskom gradu Leskovcu. Ali, isto kao što se i sam (s obzirom na objavljene stripove u Srbiji, učešća na tamošnjim strip-konkursima, festivalima i kolonijama, te na stečena prijateljstva sa srpskim kolegama i dobijene nagrade) osećam kao deo srpske strip-scene, tako i ovog istaknutog srpskog strip-scenaristu smatram delom makedonske strip-scene.

Kao rezultat saradnje sa njim, veliki je broj makedonskih stripopisaca koji su se predstavili srpskoj publici. Izložba „Makedonski strip denes“ (29. juna 2013), na kojoj su u okviru Balkanske smotre mladih strip-autora u Leskovcu bile izložene strip-kreacije čak 40 autora iz Makedonije, verovatno predstavlja apogej njegovog angažmana u ovom pogledu. Stojanović se javlja u ulozi jednog od samo nekoliko autora tekstova o istoriji makedonskog stripa, uradio je intervju sa nekoliko makedonskih strip-autora (Aleksandar Sotirovski, Lasko Džurovski) i stripovi sa njegovim potpisom mogu se videti u više brojeva makedonskih magazina „Strip Kreator“ (1, 8, 9, 11, 12, 16/17, 18, 19, 23, 24, 29) i „Devetka“ (1, 2). Kao redovan učesnik konkursa Međunarodnog salona stripa u Velesu dobitnik je većeg broja nagrada, od toga čak tri prva mesta (2009, 2015, 2018), kao i priznanja za doprinos razvoju makedonskog stripa (2013). A potvrda za ovo da je Marko Stojanović veliki prijatelj makedonskog stripa može se naći i u samom makedonskom izdanju „Rekvijema“, na čijoj je prvoj strani po njegovom nalogu ispisano: „Posvećeno svim makedonskim autorima koji su saradivali na *Vekovnicima*.“

Kao još jedan u nizu argumenata da makedonska i srpska strip-scena u izvesnoj meri funkcionišu po principu konfederacije, makedonske stripadžije su uključene u serijal *Vekovnici* još od njegovog samog početka. U originalnom prvom albumu „Rekvijemu“, objavljenom 2007. godine od strane beogradskog „Sistem komiksa“, sa svojim ilustracijama u galeriji su zastupljeni Aleksandar Sotirovski, rodom iz Bitolja, a sa adresom stalnog boravka u Skoplju, i Mihajlo Dimitrievski (The Mičo) iz Bitolja. Sotirovski je deo autorskog tima i drugog albuma „Pasji životi“ (15. mart / 22. april 2008) kao crtač, a u istom broju sa svojom ilustracijom je zastupljen i Igor Jovčevski iz Skoplja. Nakon ovakve „generalne probe“, Jovčevski se potpisuje kao jedan od dvojice ilustratora trećeg broja *Vekovnika*, naslovljenog „Prah“ (14. novembar 2008), u kom ilustraciju objavljuje i njegov sugrađanin Damjan Mihailov. Nastavljajući tradiciju, Mihailov se javlja kao kolorista jednog od kratkih stripova četvrtog albuma *Vekovnika* koji je naslovljen „Pepeo“ (15. avgust / decembar 2009). Zajedno sa Dimitrievskim, on je autor i više epizoda geg-serijala (strip-lentama i polutable) „Vekovnicite“, a sa ilustracijom i sa ilustrovanim stripom „Kako se kalio čelik“ uključen je i u narednom broju *Vekovnika* koji je označen kao nulti (26. jun 2010).

Upravo sam nulti (prema obimu dupli) broj *Vekovnika* naslovljen „Bajke i druge istine“ započinje radom jednog Makedonca. U ulozi autora jedne od dve naslovne strane ovog broja se javlja Dimitrievski (autor druge je Rajko Milošević Gera), koji je ujedno i ilustrator stripova „Lepa reč i gvozdена vrata“ i „Čovek za sva vremena“. U ovom broju sa svojom ilustracijom je predstavljen i autor Zdravko Girov iz Skoplja, kao i Aleksandar Sotirovski koji se ponovo javlja u ulozi strip-crtača, ovaj put stripa „Tamni vilajet“. Kao autor vizuelnog dela strip-table objavljene u devetom broju *Vekovnika* naslovljenom „Zemlja čuda“ među ilustratorima se potpisuje i Jovan Sekuloski iz Ohrida. Strip-tabla objavljena u istom broju ilustruje i tandem otac-sin Lasko (crtež) i Tomi Džurovski (kolor) iz Skoplja, od kojih je drugi autor i ilustracije sa motivom iz *Vekovnika* koja je postavljena na naslovnoj strani kataloga 21. Balkanske smotre mladih strip-autora (28–30. jun 2019).³ Iako ne kao ilustrator, svoj doprinos za ovaj srpski strip-serijal daje i Nikola Temkov, strip-autor i izdavač iz Skoplja, koji u osmom broju promotivnog magazina „Sindrom“ (19. septembar 2014) objavljuje tekst naslovljen „Pet godine *Vekovnika*“. A, na sličan način poput njega, radujem se da sa ovim redovima i sam imam mogućnost da učestvujem u širenju „jevanđelja“ tj. dobre vesti o *Vekovnicima*.

Nakon perioda zatišja od oko dve i po decenije, strip na prostoru nekadašnje SFRJ polako se revitalizovao, pri tom uspevši da se pozicionira na dosad najvišu tačku umetničke skale. I pored toga što priča koja se pripoveda u „Rekvijemu“ nije nepoznata ljubiteljima stripa s prostora bivše Juge, još od prve verzije iz 2007. godine, ona bez sumnje zahteva nova iščitavanja. U slučaju sa ovim stripom nije prvenstveno bitna priča, već i način na koji je ona ispričana. A, ruku na srce, u obe verzije je ispričana majstorski sa mešanjem ne samo žanrova, već i istorije sa fikcijom, i kvaziistorije sa legendama, gde se pri tom javljaju razne palete likove, podzapleti i digresije isprepleteni u njen (s)likovno-tekstualni tok.

Priča u „Rekvijemu“ je odgovor na pitanje šta bi bilo kad bi „Amadeus“ i „Gorštak“ otišli na „Bal vampira“, tj. koji bi bio rezultat upetljavanja u Gordijev čvor životnih puteva jednog

³ U katalogu Smotre pogrešno je napisano da je autor ilustracije s naslovne strane Siniša Banović.

istočnoazijskog vampira, „Božjeg glasa na zemlji“ Mocarta i Kraljevića Marka, između ostalih. Zadnji od njih, epsko-istorijski Marko, spada u najzastupljenije stripske likove na prostoru Balkana. U Srbiji se Marko pominje u stripu još daleke 1939. godine, ako ne i ranije, na stranama „Politikinog Zabavnika“ u stripu „Propast grada Pirlitora“ autora Pavla Cerovića (tekst) i Đorđa Lobačeva (crtež), rađenom po motivima narodne pesme. Strip sa Markom Kraljevićem, objavljen u časopisu „Mikijevo carstvo“ u periodu od 1940. do 1941, crta još jedan velikan srpskog i jugoslovenskog stripa – Ivan Šenšin. Šezdesetih godina prošlog stoleća strip sa Markom je radio i makedonski autor Spiro Džajkov, koji nije uspeo da objavi, a u novije vreme na istom liku su se isprobali i Nikola Temkov i tandem supružnika Emi i Stojče Tocinovski iz Skoplja. Ni Bugari nisu ostali imuni na šarm srednjovekovnog vladara sa prekom naravi i strasti prema vinu, pa tokom prve polovine osamdesetih godina, zaslugom tri autora – Georgi Stojčev, Grigor Bojadžiev i Hr. Žabljanov, strip sa Markom Kraljevićem se pojavljuje i na stranama kulturnog bugarskog časopisa „Daga“ (Дѡга). Ali, i pored toga što je ovaj heroj dosad bio predmet mnogobrojnih interpretacija i stripovnih „inkarnacija“, u *Vekovnicima* on nije nešto *već viđeno*.

Za razliku od svih gore pomenutih stripova u kojima je zastupljen, Marko Kraljević autora Marka Stojanovića je kompleksni lik koji nije u funkciji ponovnog prepričavanja (stripovanja) već davno stvorenih narodnih epova. On u „Rekvijemu“, i kao heroj i kao antiheroj, pripoveda u potpunosti originalnu priču. Iako vuče inspiraciju i iz folkloru, on nije u celosti „odeljen“ od realnog srednjovekovnog vladara čije postojanje predstavlja istorijsku činjenicu. Zapravo, uloga Kraljevića Marka kao protagoniste rada zaslužuje i dublje sociološko proučavanje. U vremenu kad se ne samo na Zapadu već i na ovim prostorima (Srbija, Makedonija...) gradi i nadograđuje derogativni mit o podvrsti nazvanoj „homo balkanikus“ koji je na svakom polju (pa i na polju umetnosti) inferiorniji nego onaj iz u svim aspektima naprednijeg Zapada, sa izborom pozitivaca i negativaca, autori ovog stripa pokazuju da umetnici ne žele samo da se zabavljaju, već i da stanu na put uvreženim zabludama. I ne samo izborom likova, nego i visokim umetničkim kvalitetom „Rekvijem“ ne zaostaje za onim stripskim radovima koji dolaze iz ekonomski nadmoćnijih zemalja.

Već od prvog susreta s „Rekvijemom“ jasno je da to nije još jedan običan strip koji se čita s pola mozga. Kao dve različite strane medalje, crtež često nije samo u ulozi ilustracije napisanog, a napisano ne služi samo kao izlišni odjek nacrtanog. Koliko god da su deo jedne opšte celine, istovremeno oni imaju i zasebne živote. A upravo takvo nadopunjavanje slike i teksta, rušeći mit da strip nije umetnost nego samo žanr, čini ovaj rad savršenom lektirou iz predmeta „Stripologija za početnike“. Da bi se narativ osvetlio iz različitih uglova, tu je i novi, savremeniji crtež koji daje svežinu ovog „Rekvijema“. On u sebi nosi duh modernog vremena (što nije čudno ako se zna uzrast njegovog glavnog ilustratora), beležeći i izvesna poboljšanja u odnosu na prvu verziju (što nikako ne znači da je ta uslovno rečeno originalna epizoda koju je nacrtao Peka bila lošija – sitne nesavršenosti često znaju da nacrtanome daju neku čar). A sa odlukom da bude u svim nijansama sive boje (lavirani tuš), podražavajući kompleksnost priče, on ujedno potcrtava i svoju neopterećenost klasičnom stripskom tehnikom crno-belo, tj. dobro i loše u apsolutnim veličinama.

Uzimajući u obzir one koji se preko ovih redova prvi put susreću sa fenomenom zvanim „Vekovnici“ ili „Rekvijem“, neću se detaljnije baviti sadržajem ove prve, ponovno nacrtane

priče. Sve epizode serijala, uključujući i prvu verziju prve epizode, više puta do sada su bile predmet recenzija (Zorana Stefanovića, Bojana Đukića, Ilije Bakića i Ivana Veljkovića, između ostalih), pri čemu su delimično bile i prepričavane, pa bi takav pokušaj bio samo uzaludno trošenje papira i vremena (koje bi bilo pametnije potrošiti na čitanje ovog albuma). Zapravo, ako bi priča „Rekvijema“ (koja je kao stvorena za medij stripa) mogla da se ispriča samo tekstom, Marko Stojanović verovatno ne bi tražio ilustratore i napisao bi je u formi priče ili romana. Na sreće stripofila (ne samo s ovih prostora) to nije slučaj, pa pred sobom imamo jedno izuzetno vredno izdanje strip-serijala čiji su pojedini albumi od strane britanskog strip-teoretičara, kritičara i publiciste – Pola Graveta (Paul Gravett) bili ubrojeni u sam vrh svetske strip-produkcije (2012, 2013, 2016, 2017). Ujedno, ako ovim opširnim tekstom nisam dosad uspeo da ubedim one koji se prvi put sreću sa *Vekovnicima* u vrednost novokreirane epizode, kao i u to da ona zaslužuje da bude pročitana, ne verujem da bih to postigao ni detaljnim prepričavanjem, scenu po scenu, uz bojazan da napisano nadmaši i dužinu same recenzije.

Uz iskrenu nadu da ovaj prvi broj *Vekovnika* objavljen na makedonskom jeziku neće biti i poslednji, nakon brojnih pohvala, za kraj bih hteo da napišem i nešto negativno. Jedno od osnovnih pravila kaže da je dobra recenzija ona koja će i u najlošijem radu pronaći nešto dobro, kako se autor ne bi obeshrabrio da stvara, kao što će u najboljem radu pronaći nešto loše, da se autor ne uобрази i takođe prestane stvarati. Da, želeo bih da napišem i nešto negativno o ovom izdanju... kada bih mogao. Na moju žalost (a na sreću svih ostalih ljubitelja stripa), loših stvari u „Vekovnici: I – Rekvijem“ u izdanju SCM – Veles nema (kao čitalac bih voleo da izdanje ima predgovor, galeriju sa ilustracijama i eventualno citatima, kakva postoji u srpskim izdanjima, što je nedostatak koji ne smatram manom „per se“, nego samo propuštenom šansom). Pa, bez obzira koliko da su opravdane pohvale u ovoj recenziji, ispada, prema ovom pravilu, da ona baš i ne valja. Ali što je mnogo važnije, izrečeno u recenziji svedoči da je ovo makedonsko (prema izdavaču) i srpsko (prema autoru) izdanje, sa svim svojim vizuelno-tekstualnim i tehničko-umetničkim kvalitetima, sasvim drugačija priča.